
COURSE: MANAGERIAL ACCOUNTING
LECTURE 6. VARIABLE COSTING AND SEGMENT REPORTING
LECTURER: XUSAINOV SH. PhD

“БОШҚАРУВ ҲИСОБИ - ФАНИ
6 – МАВЗУ. О'ЗГАРУВЧАН ХАРАЖАТЛАР VA SEGMENTAR
ҲИСОБОТИ
ХУСАИНОВ ШАВКАТ, и.ф.н., доцент

Маълумот учун: барча маъруза тезисларида, тақдимотларда “Cost Accounting: A Managerial Emphasis” (муаллифлар Horngren T. Ch., Datar S.M., Rajan M.V.), “Managerial Accounting” (муаллифлар Ray H. Garrison, Eric W. Noreen, Peter C. Brewer), “Boshqaruv hisobi” (муаллифлар А.Пардаев, Б.Пардаев, Б.Хасанов, З.Ғаниев ва бошқалар) китоблари материалларидан фойдаланилган, мазкур китоблар фаннинг асосий дарсликларидир, аммо бошқа турли интернет манбаларидан ҳам фойдаланилади.

Мавзу саволлари:

- 1. Ўзгарувчан харажатлар билан даромадлар тўғрисидаги ҳисобот: таъриф ва тушунчалар**
- 2. Сегментар ҳисоботнинг моҳияти, турлари ва шакллари**
- 3. Компанияларда сегментар ҳисоботни тузиш тамойиллари**
- 4. Сегментар ҳисобот жавобгарлик марказлари фаолиятини баҳолашнинг асоси сифатида**
- 5. Сегментлар бўйича даромад ва харажатларни аниқлаш**

1. Ўзгарувчан харажатлар билан даромадлар тўғрисидаги ҳисобот: таъриф ва тушунчалар

Менежерлар ўз бизнесининг молиявий ҳолатини кузатиб бориш ва асосланган қарорлар қабул қилишда ёрдам бериш учун турли хил бухгалтерия усулларида фойдаланадилар. Бухгалтерия ҳисобининг муҳим воситаларидан бири ўзгарувчан харажатлар тўғрисидаги ҳисоботдир. Ушбу ҳисобот компания харажатлари ҳақида тушунча беради ва оптимал молиявий қарорлар қабул қилишга ёрдам беради.

Ўзгарувчан харажатлар бўйича даромад ҳисоботи нима?

Ўзгарувчан харажатлар бўйича даромадлар тўғрисидаги ҳисобот - бу молиявий ҳисобот бўлиб, унда даромаддан ўзгарувчан харажатлар айирилади, натижада ҳисса маржаси олинади. Ҳисса маржаси - маҳсулот сотиш ҳажми унинг ўзгарувчан харажатларидан ошиб кетадиган миқдордир. Ушбу маълумот

компания зарарсизлик нуктасини аниқлаш ёки даромадга боғлиқ бўлган харажатларни топмоқчи бўлганда фойдалидир.

Ўзгарувчан харажатлар ва доимий харажатлар

Компаниялар икки турдаги харажатларни қайд этадилар: ўзгарувчан харажатлар ва доимий харажатлар. Ўзгарувчан харажатлар компания ишлаб чиқарадиган маҳсулот сонига қараб ўзгаради, доимий харажатлар эса маҳсулот сонидан қатъий назар доимий бўлиб қолади. Ўзгарувчан ва доимий харажатларни фарқлаш компанияларга маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ҳақиқий таннархини аниқлашга ёрдам беради.

Масалан, компания кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқариш учун материалларга кўпроқ пул сарфлаши керак, бу эса материалларни ўзгарувчан харажатларга айлантиради. Бироқ, улар қанча маҳсулот ишлаб чиқаришидан қатъи назар, бир хил миқдордаги иш ҳақини тўлашлари мумкин, бу эса иш ҳақини доимий харажатларга айлантиради.

Қачон даромаднинг ўзгарувчан таннархидан фойдаланиш керак

Ўзгарувчан харажатлар тўғрисидаги даромад ҳисоботидан фойдаланиш компанияларга бир нечта сценарийларда ёрдам бериши мумкин, масалан:

Маҳсулот қарорлари

Менежерлар қайси маҳсулотларни таклиф қилишларини ва қайси бирини тўхтатишларини аниқлаш учун ўзгарувчан харажатлардан фойдаланадилар. Улар бошқа доимий харажатларни ҳисобга олган ҳолда, маҳсулот ўз харажатларини оқлаш учун етарли даромад келтирадими ёки йўқлигини текшириши мумкин.

Мисол учун, агар компания иккита маҳсулот таклиф қилса ва улардан бирини тўхтатса, қолган маҳсулот барча ишлаб чиқариш харажатларини қоплаш учун етарли даромад келтириши керак. Ўзгарувчан харажатлар тўғрисидаги даромад ҳисоботидан фойдаланиб, менежер маҳсулотни олиб ташлаш барча ишлаб чиқариш харажатларига қанчалик таъсир қилишини кўриши мумкин. Агар улар маҳсулотни ишлаб чиқаришда давом этса, бу доимий харажатларни тўлашга ёрдам беради, бу эса бизнеснинг рентабеллигини сақлаб қолиш имконини беради.

Назорат қилинадиган харажатлар

Маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ ўзгарувчан харажатларни аниқлаш харажатларни камайтириш мумкин бўлган соҳаларни аниқлашга ёрдам беради. Ўзгарувчан харажатлари юқори бўлган ва истеъмомчилар орасида камроқ машҳурликка эга бўлган маҳсулотларни аниқлаш менежерга ушбу маҳсулотларни ишлаб чиқаришни тўхтатиш мумкинми ёки йўқлигини ҳал қилишга ёрдам беради. Юқори ўзгарувчан харажатларга эга маҳсулотлар ишлаб чиқаришни тўхтаиш компания умумий даромадини оширишга ёрдам беради.

Доимий савдо схемалари

Ўзгарувчан харажатлар менежерларга сотиш схемаларини аниқлашга ва келажакдаги ишлаб чиқариш харажатларини яхшироқ баҳолашга ёрдам беради.

Мисол учун, музқаймоқ ишлаб чиқарувчи ширкати, эҳтимол, ёзда қишга қараганда кўпроқ сотувга эга. Музқаймоқ ишлаб чиқариш қанчалик қимматга тушишини билиш компанияга келгуси ёз учун харажатларини яхшироқ баҳолашга ёрдам беради, шунинг учун бу вазиятда ўзгарувчан харажатлар ҳисоботи фойдалидир.

Ўзгарувчан харажатлар тўғрисидаги даромад ҳисоботини қандай ёзиш керак

Ўзгарувчан харажатлар тўғрисидаги ҳисоботни яратиш учун қуйидаги амаллар орқали бажарилади:

1. Даромадни ҳисоблаш

Сотилган маҳсулотлар сонини ҳар бир маҳсулот таннархига кўпайтириш орқали бизнестан олинган барча даромадларни қўшиш керак. Буни ҳар бир маҳсулот учун қилиш ва кейин умумий даромадни олиш учун ҳар бир маҳсулотдан олинган барча даромадларни қўшиш мумкин.

Даромадни ҳисоблаш формуласи:

Даромад = сотилган товарлар сони $\times$ маҳсулот нархи

2. Ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатларини аниқлаш

Ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатлари материаллар ва материаллар каби нарсаларни ўз ичига олади. Улар, шунингдек, сотилган маҳсулотлар сонига қараб ҳар қандай қўшимча харажатларни ўз ичига олиши мумкин. Сотилган маҳсулотнинг умумий ўзгарувчан таннархини умумий ўзгарувчан сотиш харажатларига қўшиб, жами ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоблаш мумкин.

Сотилган товарларнинг умумий ўзгарувчан таннархини ҳисоблаш учун алоҳида маҳсулотни сотиш харажатларини сотилган товарлар сонига кўпайтириш керак. Кейин сотилган товарларнинг умумий қийматини алоҳида маҳсулотнинг сотиш нархини сотилган товарлар сонига кўпайтириш орқали ҳисоблаш мумкин.

Умумий ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоблаш формуласи қуйидагича:

Жами ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатлари = сотилган маҳсулотнинг ўзгарувчан таннархи + ўзгарувчан сотиш харажатлари.

3. Ҳисса маржасини ҳисоблаш

Жами ўзгарувчан операцион харажатларни умумий даромаддан айириш орқали ҳисса маржасини аниқлаш керак. Компания ҳисоботга бир бирлик учун ҳисса маржасини киритмоқчи бўлса, уни бир бирлик учун сотиш нархини бирлик учун ўзгарувчан харажатларга бўлиш орқали аниқлаш мумкин. Баъзи компаниялар молиявий равшанлик учун ҳар иккала чорани ҳам ўз ҳисоботларига киритишни афзал кўришади.

Маржинал фойдани ҳисоблаш формуласи қуйидагича:

Ҳисса маржаси = Жами савдо даромади - ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатлари

4. Доимий ишлаб чиқариш харажатларни олиб (айириб) ташлаш

Соф фойдани аниқлаш учун барча доимий ишлаб чиқариш харажатларини қўшиш керак. Бунга қўшимча харажатлар ва бошқа маъмурий харажатлар киради. Кейин ушбу рақамни ўз ҳисса маржасидан олиб ташлаш керак.

Соф фойда формуласи:

Соф фойда = ҳисса маржаси - доимий ишлаб чиқариш харажатлари

5. Барча ҳисоб-китобларни битта ҳужжатда жамлаш

Ҳисобот яратиш учун барча рақамлар ва ҳисоб-китобларни битта ҳужжатда кўрсатинг. Якуний рақамларга эришиш учун ҳар бир қадамни санаб ўтиш муҳим, чунки бу мумкин бўлган хатоларни аниқлашга ёрдам беради. Даромадларни рўйхатга олиш ва кейин ҳиссамаржасини қандай аниқлаш кўриш керак. Соф фойда ёки зарарга эришиш учун доимий операцион харажатларни қандай айираётганини қуйида кўрсатиш лозим.

Ўзгарувчан харажатлар тўғрисидаги ҳисоботга мисол

Қуйида ўзгарувчан харажатлар тўғрисидаги даромад ҳисоботининг мисоли келтирилган:

Johnson Technologies

Ўзгарувчан харажатлар бўйича даромадлар тўғрисидаги ҳисобот

Даромад

Маҳсулот нархи: \$50

Сотилган бирликлар сони: 10 000

Даромад = сотилган товарлар сони x маҳсулот нархи

Умумий савдо тушуми = 10 000 дона x 50 доллар = 500 000 доллар.

Харажатлар

Бир бирлик учун ишлаб чиқариш нархи: \$ 20

Бир бирлик учун сотиш нархи: \$5

Жами ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатлари = сотилган маҳсулотнинг ўзгарувчан таннархи + ўзгарувчан сотиш харажатлари.

Сотилган маҳсулотнинг ўзгарувчан таннархи = 10 000 x 20 доллар бир бирлик = 200 000 доллар.

Ўзгарувчан сотиш харажатлари = 10 000 x \$ 5 бирлик учун = \$ 50 000.

Жами ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатлари = \$200,000 + \$50,000 = \$250,000.

Доимий харажатлар

Ҳисса маржаси: 250 000 АҚШ доллари

Доимий қўшимча харажатлар: 75 000 доллар

Доимий ишлаб чиқариш харажатлари: 25 000 доллар

Маъмурий харажатлар: \$30 000.

Жами доимий ишлаб чиқариш харажатлари: 130 000 доллар.

Соф фойда = ҳисса маржаси - доимий ишлаб чиқариш харажатлари

Соф фойда: 250 000 – 130 000 = 120 000 доллар.

2. Сегментар ҳисоботнинг моҳияти, турлари ва шакллари

Бозор муносабатлари шароитида бизнес сегменти деб аталувчи янги атама бошқарув ҳисобига кириб келди.

Бизнес сегменти - бу компаниянинг маълум қисмини ёки нисбатан мустақил бўлинмасини муайян ваколатлар ва масъулият бериш мақсадида ажратишдир.

Бошқарув ҳисоби компаниянинг ташкилий тузилмасини ҳисобга олган ҳолда, жавобгарликнинг турли марказлари (бизнес сегментлари) мажмуидан таркиб топади.

Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда сегментлар бўйича ҳисоботни шакллантириш тартиби 14-сонли молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти (МХХС) билан тартибга солинади. Бу стандарт 1993 йилдан амал қилиб келмоқда. Унга кўра, сегментларнинг иккита: хўжалик ва географик турлари ажратиб кўрсатилади.

Географик сегмент - бу муайян иқтисодий муҳитда товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришда иштирок этувчи, риск ва фойда каби иқтисодий шарт-шароитлар таъсирида, маълум маконда ҳаракат қилувчи ажратиб қўйилган компонентдир.

Сегментларни ажратишни тақозо этадиган, фарқ қилувчи ҳолатларни, яъни кўпчилик омилларнинг мос тушишини қуйидаги жадвалда кўриш мумкин (1-жадвал).

Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг 1996 йил 30 августдаги 1-сонли қарори билан кучга киритилган “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонуннинг 7 - моддасида таъкидланганки, компания раҳбари ҳисоб ва ҳисоботнинг ички хўжалик тизимини, хўжалик муомалаларини назорат қилиш тартибини, ташқи истеъмолчилар учун молиявий ҳисоботни, солиқлар ва молиявий ҳужжатларнинг бошқа шакллари ва ҳоказоларни ташкил этишга мажбур.

Ташқи истеъмолчилар учун сегментлар бўйича молиявий ҳисоботни тузиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 1998 йил 14 августда 474-сон билан рўйхатга олинган “Ҳисоб юритиш сиёсати ва молиявий ҳисобот” номли Ўзбекистон Республикасининг 1-сонли бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти (БХМС) билан тартибга солинади. Ушбу стандартнинг 96-бандида қуйидагилар таъкидланади: “фойдаланувчи учун ҳисоб сиёсатини юритишнинг ўзига хос устуворлиги кўрилганда раҳбарлар хўжалик юритувчи субъектнинг таваккалчилигига ва пул оқимининг келажагини баҳолаш имкониятини беришини ҳисобга олишлари керак”.

1-жадвал

Хўжалик ва географик сегментларнинг белгилари бўйича қиёсий тавсифи

Сегмент ҳосил қилиш учун мезон	Сегментлар	
	Хўжалик	Географик

<p>Хўжалик ёки географик сегментларни ҳисобот сегменти сифатида ажратишни тақозо этадиган омиллар: -сотишларнинг 50% дан ортиғи ташқарида содир бўлган ҳолда;</p> <p>- ами сегментларни сотишдан олинган тушумлари, сегмент фаолияти натижалари активларнинг 10%идан ортиқ ғки унга тенг бўлган умумий суммасига эга бўлганда;</p> <p>- компания жами тушум- ларини 75%идан кам бўлмаган улуши ҳисобот сегментларини ташқи фаолиятининг биргаликдаги жами тушумига тўғри келганда ҳисоботлар мувофиқлаштирил ади.</p>	<p>Агарда қуйидаги белгилар бўйича қхшашликлар мавжуд бўлса, маҳсулот (иш, хизмат) лар ишлаб чиқарувчи хўжалик бўлинмалари ўзаро боғлиқ бўлади:</p> <p>Ж- уларнинг тавсифланишида;</p> <p>- ишлаб чиқариш жараёнлари тавсифида;</p> <p>- мижозлар тури ва тавсифида;</p> <p>- сегментнинг асосий фаолияти натижасида пайдо бўлган харажатлар ва даромадларни тақсимлаш усулларида;</p> <p>- муайян фаолият турлари учун тартибга солувчи муҳит талабларида (масалан, солиқлар, банклар ва суғуртада).</p>	<p>Бир нечта мамлакатлардаги гуруҳ, алоҳида мамлакат, мамлакат ичидаги минтақада жойлашган сегментлар қуйидаги белгиларга кўра географик сегмент ҳисобланади:</p> <p>- ўхшаш иқтисодий ва сиёсий шарт-шароитлар;</p> <p>- амалга ошириладиган муомалаларнинг қхшашлиги;</p> <p>- мазкур географик ҳудуддаги муомалалар билан боғлиқ фавқулодда рисклар кутилаётганда;</p> <p>- валюта назоратининг алоҳида қоидалари амал қилганда;</p> <p>- валюта муомалаларидан кутилаётган рисклар мавжуд бўлганда.</p>
---	---	---

Ҳисоб сиёсатининг ёритилиши қуйидагиларни ўз ичига олади, аммо ушбу ахборот билан чегараланмайди:

“Фаолият турларини, географик сегментлар ва чиқимларни сегментлар ўртасида тақсимлаш усулларини аниқлаш”.

Шуни таъкидлаш лозимки, юқорида кўрсатилган меъёрий ҳужжатларда сегментлар бўйича ҳисоб ва ҳисобот муаммоси ўзининг тўлиқ ечимини топмаган.

Ташқи истеъмолчилар учун мўлжалланган ва молиявий ҳисоб

маълумотлари манбасида ишлаб чиқиладиган молиявий ҳисоботдан фарқ қилган ҳолда сегментар ҳисобот ички истеъмолчилар учун мўлжалланади ва махфий ҳисобланади. “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонуннинг 22-моддасига кўра, бухгалтерия ҳисобини юритишда махфийликка риоя қилинади, бухгалтерия ёзувлари мазмуни билан танишишга фақат раҳбарият рухсати билан ёки қонунчиликда рухсат этилган ҳолларда йўл қўйилади. Бироқ, таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, амалиётда кўпинча солиқ ва бошқа назорат органлари бошқарув ҳисоби ҳамда ҳисоботи маълумотларига бевосита кириб бориш имкониятига эга бўлмоқда.

Бошқарув ҳисобида мустақил ишлаб чиқилган ёки марказлаштирилган ҳолда тасдиқланган бошқарув ҳисоботлари мақсадга мувофиқ. Бу ҳисобот шакллари аъъанавий журнал-ордер шаклини қўлламайдиган компаниялар (кичик компаниялар, фермер хўжаликлари, бухгалтерия ҳисобининг соддалаштирилган шаклини қўллаётган компаниялар, бухгалтерия ҳисобини компьютерда махсус ишлаб чиқилган жадвалларда олиб бораётган компаниялар), шунингдек, ҳисобнинг журнал-ордер шаклини қўллашга мослаштирилган компаниялар ҳам (аналитик ҳисоб шаклларига ўзгартириш киритиш йўли билан, масалан, янги қўшимча қатор ва устунлар қўшиш орқали, аммо мавжуд ҳисоб тизимини бузмасдан зарур маълумотлар олиш учун мувофиқлаштирилади) юритишлари мумкин.

Бошқарув ҳисоботининг стандарт (минимал) тўпламига асос бўладиган қуйидаги муҳим шакллари келтириш мумкин:

- материаллар ва бутловчи қисмлар заҳиралари тўғрисида ҳисобот;
- тугалланмаган ишлаб чиқариш бўйича ҳисобот;
- ишлаб чиқарилган маҳсулот (иш, хизматлар) тўғрисида ҳисобот;
- харид қилинган қийматликлар тўғрисида ҳисобот;
- тайёр маҳсулот заҳиралари тўғрисидаги ҳисобот;
- сотишлар тўғрисидаги ҳисобот;
- пул маблағлари ҳаракати тўғрисида ҳисобот;
- дебиторлик ва кредиторлик қарзлари тўғрисида ҳисобот;
- йиғма ҳисобот.

Молиявий ҳисоботнинг афзаллик томони молиявий ҳолатни, компания фаолияти натижаларини таҳлил этишда ахборот манбаси сифатида қўлланилишида намоён бўлса, сегментар ҳисобот маълумотлари эса бизнеснинг ҳар бир сегменти иш сифатини баҳолаш имконини беради.

3. Компанияларда сегментар ҳисоботни тузиш тамойиллари

Мамлакатимиз ва МДҲ ҳисоб амалиётида бундай тажрибанинг мавжуд эмаслигини ҳисобга олган ҳолда, сегментар ҳисобот тузишнинг баъзи тамойилларини кўриб чиқиш зарур:

- сегментар ҳисобот аниқ манзилли, ишончли, тушунарли, муҳимлик каби хусусиятларни ўзида акс эттириши ҳамда асосан харажатлар, даромадлар,

маҳсулот сотиш ҳажмини ҳисобга олишга йўналтирилган бўлиши лозим;

- ички ҳисобот тезкорлик, эҳтиёткорлик, таққосланувчанлик хусусиятларига эга бўлиши ҳамда менежернинг режалари, психологияси ва усулини назарда тутиши керак;

- сегментар ҳисобот аҳамиятли, ҳаққоний, холис тақдим этилган бўлиши, изчил ва тугалланган бўлиб, жавобгарлик маркази ишини янада яхшилашга йўналтирилиши лозим;

- сегментар ҳисоботнинг шакллари ва регистрларини тез-тез ўзгартириш мақсадга мувофиқ эмас, чунки бу ҳолат уларнинг самарадорлигини пасайтиради;

- бошқарувчига минимал ҳажмдаги ҳамда мураккаб ҳисоб-китобларсиз, тизимлаштирилган ҳисобот тақдим этилиши лозим;

- ҳисоботнинг бош мақсади компания жамоасини жипслаштириш, уларнинг салоҳиятларини компания инвестиция лойиҳалари ва бизнес режасини амалга оширишга йўналтириши лозим.

- бошқарув сегментар ҳисоботи компания ҳисоб сиёсатига мувофиқ келиши билан бирга молиявий ҳисобнинг халқаро стандартлари, ҳисоб ва ҳисоботнинг миллий стандартлари, давлатимиз томонидан қабул қилинган меъёрий- ҳуқуқий манбага ҳам асосланиши лозим.

4. Сегментар ҳисобот жавобгарлик марказлари фаолиятини баҳолашнинг асоси сифатида

Сегментлар бўйича ҳисоботни жавобгарлик марказлари бўйича шакллантирилган ҳисобот сифатида таърифлаш мумкин.

Сегментлар (жавобгарлик марказлари) бўйича ҳисобни ташкил этиш зарурати муносабати билан бошқарув ҳисобида уларнинг чегараларини қуйидаги мезонларга мувофиқ белгилаш лозим:

- мустақил сегмент ҳисоботлари қандай кўринишда бўлиши лозим (яъни, сегментар ҳисобот бирликларини ажратиш мезони);

- сегментлараро ўзаро ҳисоб-китобларда баҳони шакллантиришнинг қайси усули қўлланилиши зарур;

- даромадлар ва харажатлар, активлар ва мажбуриятларни сегментларга тақсимлаш учун қандай асос мавжуд бўлади?

Мустақил сегмент ҳисоботи шаклланиши шарт-шароитлари сифатида ҳар бир хўжалик ва географик сегментнинг ички ҳисоботларидан фойдаланиш лозим.

Бозор иқтисодиёти шароитида компания сегментлари ўртасида ички ҳисоб- китоб нархларини ўрнатиш, яъни трансферт баҳо ҳосил бўлиши ҳам муҳим аҳамият касб этади, бунда битта жавобгарлик маркази ўз маҳсулоти ёки хизматларини бошқа жавобгарлик марказига узатади, натижада бўлинмалар ўртасида ўсиб боровчи тартибдаги баҳолар юзага келади.

Трансферт баҳолари бўйича сегментар ҳисоботни тузишда, трансферт баҳоларни ҳисоб-китоб қилишнинг қуйидаги усуллари таҳлил қилинади:

- бозор баҳолари асосидаги;

- таннарх (ўзгарувчан ёки тўлиқ) асосидаги “таннарх плюс” тамойили бўйича;
- шартномавий трансферт баҳолари асосидаги (маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида бозор конъюнктураси ва харажатлари таъсири остида).

Бозор баҳоларини шаклланиши объектив хусусиятга эга бўлган шароитда трансферт баҳоси ҳам жавобгарлик марказлари менежерларининг ва харидорларнинг муносабатлари ҳамда малакаларига бевосита боғлиқ бўлмайди. Бу усулнинг заиф томонини ҳам таъкидлаш лозим, яъни унинг жорий этилиши ривожланган бозор муҳитини талаб қилади, бундан ташқари компания жавобгарлик марказлари (сегментлари) ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар, кўрсатиладиган хизматларга бозор баҳоларининг даражаси тўғрисида ахборот йиғиш учун қўшимча харажатлар қилиши лозим.

“Таннарх плюс” номли иккинчи усулда кутилаётган фойда миқдори устига маълум фоиз қўйилади. Масалан, битта бўлинма маҳсулот (ишлар, хизматлар) тўлиқ таннархининг 110 %ли ҳисоб-китобидан келиб чиқса, бошқа сегмент эса сегментни узатувчи маҳсулот бирлигига ўзгарувчан таннархни 150 %ли ҳисоб-китобидан келиб чиқиши мумкин.

Учинчи усул бўйича трансферт баҳо ҳосил қилишда шартномавий баҳони аниқлашнинг қуйидаги формуласидан фойдаланилади:

$$Tб = Mқт + Умд$$

бу ерда,

Tб - трансферт баҳоси;

Mқт - маҳсулотнинг ишлаб чиқариш (ўзгарувчан) таннархи;

Умд - умумий маржинал даромад.

5. Сегментлар бўйича даромад ва харажатларни аниқлаш

Бозор иқтисодиёти шароитида компаниялар амалиётида сегментлар бўйича даромад ва харажатларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Бухгалтерия ҳисобининг 14-сонли «Сегментлар бўйича ҳисобот» номли халқаро стандарти (БҲХС)га кўра, сегментар ҳисоботда бирламчи акс этириладиган қуйидаги ҳолатлар назарда тутилиши лозим:

- ташқи мижозлардан олинадиган даромадлар;
- бошқа сегментлар билан бўладиган муомалалардан олинадиган даромадлар;
- активларнинг баланс суммаси;
- сегментларнинг мажбуриятлари;
- асосий воситалар ва номоддий активларни сотиб олиш харажатлари;
- амортизация харажатлари;
- ассоциациялашган компаниялар ёки қўшма компаниялар фаолиятида иштирок этишдан олинган соф фойда ёки зарарлар ва инвестициялар ҳиссаси;
- даромадлар ва харажатлар, активлар ва мажбуриятларни таққослаш.

Сегмент даромадлари компания сегментига ёки умумий тушум таркибига бевосита киритилиши мумкин.

Сегмент даромадларига қуйидаги кўрсаткичлар тегишли эмас:

- молиявий қўйилмаларни сотишдан олинган фоизлар, дивидендлар ва даромадлар (бундай даромадлар сегментнинг асосий фаолияти бўлган ҳоллар бундан мустасно);

- фавқулодда даромадлар (форс-мажор мажбуриятлар).

Сегмент харажатларига қуйидагилар киритилмайди:

- қисқа ва узоқ муддатли молиявий қўйилмалар бўйича харажатлар (улар сегментнинг асосий фаолияти бўлган ҳол бундан мустасно);

- даромад (фойда) солиғи;

- фавқулодда харажатлар (форс-мажор мажбуриятлари).

Компанияда ички (сегментар) ҳисоботларни бухгалтер бошқарув ҳисоби маълумотларига асосланиб тузади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Cost Accounting: A Managerial Emphasis / Horngren T. Ch., Datar S.M., Rajan M.V. / Published by Pearson, 2015

2. Managerial Accounting. 17th Edition / Ray H. Garrison, Eric W. Noreen, Peter C. Brewer / Published by McGraw-Hill Education, 2021

3. Management accounting Information for Decision-Making and Strategy Execution. 6th Edition Anthony A. Atkinson, Robert S. Kaplan, Ella Mae Matsumura. Madison S. Mark Young / Published by Pearson, 2012

4. Boshqaruv hisobi / Pardayev A., Pardayev B. / T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi., 2019

5. Boshqaruv hisobi /Israilov R.I., Maxsudov B.Yu.. / T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2020

6. Boshqaruv hisobi. O'quv qo'llanma / B.A.Xasanov, Z.U.G'aniyev, M.A.Muxamedova / - T.: «Moliya», 2018 - 274 b.

7. <https://buom.ru/otchet-o-pribylyah-i-ubytkah-s-uchetom-peremennyh-zatrat-opredelenie-i-primer/>